

الگوی رهبری امام حسین(ع) در قیام عاشورا

محمدحسین رحمتی *

حسین خنیفر **

ابراهیم کتابی ***

پذیرش نهایی: ۹۵/۷/۳۰

دریافت مقاله: ۹۳/۱۱/۲۵

چکیده

این پژوهش به استخراج "الگوی رهبری امام حسین(ع) در قیام عاشورا" می‌پردازد. پژوهش بر اساس نوع هدف، بنیادی و به لحاظ روش، توصیفی - کیفی است. شیوه گردآوری داده‌ها بررسی اسناد و مدارک و دارای رویکرد استقرایی است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و شناسایی الگو از شیوه تحلیل مضمون استفاده شده است. در این پژوهش به کمک نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی (NVivo)، مقاتل و تواریخ دوازده گانه، مورد بررسی قرار گرفت که در نهایت به مشخص شدن ۲۶ مضمون پایه منجر شد. ۲۶ مضمون پایه در یازده مضمون سازمان‌دهنده طبقه‌بندی شد و در پایان نیز به منظور ارائه الگوی رهبری امام حسین(ع) در قیام عاشورا، یازده مضمون یاد شده در سه مضمون فراگیر هدف، اصول و روشها قرار گرفت. در میان مضمونهای سازمان‌دهنده، هفت مضمون ظلم‌ستیزی، خدامحوری، اخلاق‌مداری، احکام‌محوری، عقل‌گرایی، تکلیف‌محوری و بصیرت‌محوری به اصول رهبری امام حسین(ع) اشاره دارد.

کلیدواژه‌ها: الگوی رهبری در قیام عاشورا، قیام عاشورا، تحلیل مضمون مقاتل و تواریخ، سیره امام حسین(ع).

mhrahmati@ut.ac.ir

* استادیار پردیس فارابی دانشگاه تهران

khanifar@ut.ac.ir

** استاد پردیس فارابی دانشگاه تهران

ketabi@ut.ac.ir

*** نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری خط‌مشی‌گذاری پردیس فارابی دانشگاه تهران

مقدمه

یکی از مهمترین رموز موفقیت رهبران و مصلحان بزرگ در طول تاریخ بشر برخورداری آنان از آیین سیاسی، اجتماعی و یا راهبردی است که بر اساس آن سیر و روند حرکتی خود را ساماندهی می‌کنند و جامعه مطلوب خود را محقق می‌سازند (کاظم‌پور، ۱۳۸۸: ۳).

حضرت امام حسین (ع) نمونه برجسته مصلحی جهانی است که در تمامی زندگانی او اصول و عقایدی تخطی‌ناپذیر مشهود است و به وسیله آن قیامی را پی‌ریزی می‌کند که رهبری و اصلاحگری آن نه در دوران خود که تاکنون و پس از ۱۴ قرن بعد از حیات مادی او مشهود است؛ حرکتی که در سراسر آن جلوات رهبری و مدیریت آشکارا قابل مشاهده است. ذیلاً به نمونه‌هایی از این جلوه‌ها اشاره شده است:

- برنامه‌ریزی: برنامه‌ریزی در مورد زمان حرکت از مدینه و انتخاب مقصد (مکه) (قمی، ۱۳۸۴:

۷۶)، برنامه‌ریزی در مورد منزلگاه‌های بین مسیر و...

- تدبیر: تدبیر در طول مسیر، هنگام جنگ مثل چگونگی چینش چادرها و حفر خندق (مفید،

۱۳۸۸: ۴۴۷)، آرایش نیروها در روز عاشورا و...

- ایجاد انگیزه و چشم‌انداز بین اصحاب؛ مانند صحبت‌های امام در شب عاشورا (کوفی، ۱۳۸۰:

۱۳۷)

از گزاره‌هایی که به عنوان نمونه ارائه شد، دریافت می‌شود که از تاریخ عاشورا در حوزه مدیریت و رهبری می‌توان استفاده‌های فراوان کرد که البته این پژوهش در پی همین هدف است.

با مرور تاریخ اسلام و بررسی اجمالی آیات قرآن کریم و مطالعه احادیث ائمه معصومین (ع) درمی‌یابیم که اسلام بر جنبه‌های اجتماعی، اداره افراد و بویژه آیین مملکت‌داری و زمامداری تأکید زیادی کرده است (جوادی‌آملی، ۱۳۷۰: ۳۸۹). دگرگونی در وضعیت مسلمانان از زمانی آغاز می‌شده که مدیریت و رهبری جامعه اسلامی از هدف اصلی آن فاصله می‌گرفته است و افراد دچار انحراف می‌شدند. از این رو ضرورت پرداختن به الگوهای برآمده از متن آیات گهربار قرآنی و احادیث و روایات گرانبهای ائمه معصومین (ع) همواره احساس می‌شود (خنیفر، ۱۳۸۴: ۱۵۹).

یکی از منابع تولید الگوهای اسلامی رهبری، واقعه عاشورا است که محدوده زمانی کمتر از نیم سال یعنی از مرگ معاویه و درخواست بیعت برای یزید تا شهادت امام را در بر می‌گیرد.

مبانی نظری پژوهش

رفتار سازمانی و رهبری در اسلام

رفتار سازمانی، که معمولاً با OB^۱ از آن نام برده می‌شود به صورت حوزه‌ای متشکل از چند نظام علمی است و به شناخت و به اداره بهتر افراد در محیط کار کمک می‌کند (کریتنر و کینیک، ۱۳۸۴: ۲۳). مهمترین مفهوم در حوزه رفتار سازمانی را می‌توان مقوله رهبری دانست (سیدجوادین و جلیلیان، ۱۳۹۳: ۳۸).

یکی از رهبران موفق که توانست با رفتارشناسی اسلامی و درک پیشفرضهای اسلامی افراد و گروه‌های جامعه اسلامی به پیچیدگیهای رفتاری درباره خویش آگاه شود و با شناخت فکری و ایدئولوژیکی آنان، آنها را به طور اثربخشی، هدایت و کنترل کند و در تغییر رفتار آنان موفق باشد، حضرت امام خمینی (ره) بود. ایشان با بیان درک انگیزه‌های رفتاری مسلمانان، چگونگی موفقیت در این عرصه را چنین ترسیم می‌کند:

قلوب مسلمین را باید توسط اسلام جلب کرد؛ «بذكر الله تطمئن القلوب»؛ تمام قلوب دست خداست، مقلب القلوب خداست. به خدا متوجه شو تا دل‌های مردم به تو متوجه شود (امام خمینی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۱۲۱).

در نتیجه حوزه رفتار سازمانی در سازمانهای اسلامی، رفتار فردی، گروهی و سازمانی «انسان با پیشفرضهای معرفتی اسلامی» است و بالطبع موضوع رفتار در جوامع اسلامی با دیگر جوامع متفاوت است؛ از این رو نوع رفتار مدیران مسلمان متفاوت خواهد بود (شفیعی، ۱۳۸۵: ۳).

طبق نظر استاد شهید مطهری، هدف رهبری در دیدگاه اسلام، "هدایت افراد" و به بیان کاملتر "رشد و ارشاد" ایشان است (قوامی، ۱۳۸۳: ۱۷۱).

اصول مدیریت از دیدگاه قرآن و اسلام نیز به این شرح بیان شده است: "نظم و انضباط"، که آن را می‌توان از کتاب تکوین و تشریح آموخت؛ "عزم راسخ و تصمیم قاطع" که حاکی از متمرکز بودن مدیریت قرآنی است؛ "تقسیم امور و تفکیک مسئولیتها" که سرعت و آسانی در کارها از آثار آن است و هم‌چنین "شرح صدر"، "خدامحوری" و "روشنندی" از دیگر اصول مدیریت از دیدگاه قرآن است (وفا، ۱۳۹۱: ۲۰).

رهبری امام حسین(ع)

داستان عاشورا و اباعبدالله(ع) از نظر حسن رهبری و نفوذ رهبر شگفت‌انگیز است. داستان ۷۲ یار ایشان از نظر رهبری و رهبری‌پذیری، نمونه بی‌نظیری در جهان است و با اینکه رهبر روز اول اعلام می‌کند که ما در راه هدف کشته می‌شویم، توانست نفوس مستعد را گرد آورد (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

به نوعی می‌توان رهبری و مدیریت امام حسین(ع) را مدیریت و رهبری بر مبنای هدف و نتیجه دانست. هدف از قیام، اصلاح مفاسد امت، احیا و زنده کردن سنت و قانون رسول خدا(ص) و راه و رسم علی بن ابیطالب(ع) بوده است. پس این قیام برای نگهداری دین و تکلیف بوده است؛ چرا که امام به خودش تعلق ندارد، بلکه بیش از هر چیز به اصول و ارزشهای دین اسلام تعلق دارد (سربازحسینی، بی تا: ۷۰).

مدیریت امام حسین(ع) در نهضت عاشورا را می‌توان به صورت الگوی رفتاری و هدایت افراد در جهت رسیدن به هدفهای نهایی در نظر گرفت. از دیدگاهی دیگر، هدف اصلی در مدیریت ایشان، تربیت انسانها بر مبنای سربلندی، بزرگواری، عزت و کرامت است. امام حسین(ع) با قیام خود نشان داد که می‌توان خواسته‌های الهی و قرآنی را در جامعه عینیت بخشید و در رأس همه، روحیه مبارزه با طاغوت و حفظ عزت اسلامی را سرلوحه کار خویش قرار داد (زروندی رحمانی، بی تا: ۱۰۷).

الگوی روابط انسانی در تربیت دینی امام حسین(ع)

نهضت عاشورا به عنوان یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های سیره عملی امام حسین(ع) الگویی کامل در زمینه تربیت دینی است؛ به گونه‌ای که سیره عملی امام حسین(ع) در جریان واقعه کربلا الگویی کامل و جامع در روابط چهارگانه انسان (ارتباط با خدا، ارتباط با هستی، ارتباط با خود و ارتباط با انسانهای دیگر) ارائه می‌کند.

عبادت آگاهانه، توکل و تسلیم و رضا در مفهوم پویا و سازنده، الگوهای تربیت دینی در ارتباط انسان با خالق در سیره امام حسین(ع) است. توجه به تفاوت‌های فردی انسانها در روند تربیت، کل‌نگری مثبت، عملگرایی و احترام به حقوق دیگران از جمله عواملی است که در چارچوب ارتباط انسان با دیگران قرار دارد. عزت نفس، که صلابت و اقتدار در برابر دشمنان را

به همراه دارد و هم چنین تواضع در برابر دوستان و بندگان خدا از جمله آثار تربیت دینی تجلی یافته در سیره امام است که مبین نقش تربیت دینی در ارتباط انسان با خود است. استفاده از امکانات مادی و غیرمادی در دنیا در زمینه تحقق اهداف متعالی، الگوی عملی سازنده‌ای است که در سیره تربیتی امام در ارتباط با دنیا به چشم می‌خورد (نوروزی و بدیعیان، ۱۳۸۸: ۹۱).

جلوه‌های مدیریت و رهبری امام حسین (ع)

جلوه‌های مدیریت و رهبری امام حسین (ع) در صحنه عاشورا در ادبیات موضوع عموماً به صورت تطبیقی منعکس شده و به تطبیق بعضی از موضوعات مهم مدیریت علمی با برخی از ویژگی‌های امام حسین (ع) پرداخته است که در ادامه به آنها اشاره می‌شود.

تصمیم‌گیری: امام حسین (ع) به منظور اقامه اصل اجتماعی اسلام یعنی امر به معروف و نهی از منکر از بیعت با یزید سر باز زد و با صراحت و قاطعیت آن را رد کرد؛ از سوی عوامل یزید در مدینه، سخت تحت فشار و تعقیب قرار گرفت؛ بدین دلیل تصمیم گرفت که از مدینه خارج شود و در مکه، حرم امن الهی استقرار پیدا کند و از آنجا صدای اعتراض خود را به گوش مسلمانان جهان اسلام برساند (حمیدی‌زاده، ۱۳۸۱: ۳۴۱).

برنامه‌ریزی: جلوه‌های برنامه‌ریزی در قیام امام بسیار است که به دو نمونه از آنها اشاره می‌شود:

۱ - همراه کردن خانواده و اهل بیت (ع) با خود و سپردن بخشی از مأموریت قیام به حضرت

زینب (س) و امام سجاد (ع) برای رساندن پیام امام به گوش جهانیان

۲ - دوراندیشی امام در شیوه‌های نظامی و آرایش جنگی (کوشکی، ۱۳۸۱: ۸۴).

هماهنگی: هماهنگی در نهضت حسینی در متعالیترین وجه خود تجلی یافته بود. همه مؤمنان و

عاشقان که با اهداف و عقاید امام هم نظر بودند با شنیدن حرکت و قیام امام از نقاط دور دست به سوی امام شتافتند و به شکلی وحدت یافته قیام حسینی را بر پا داشتند (حمیدی‌زاده، ۱۳۸۱: ۳۵۳).

انگیزش: سخنرانی‌های امام قبل از عاشورا و هم چنین روز جنگ، همگی برای یاران انگیزه ایجاد

می‌کرد؛ به طور مثال: «ای بزرگ‌زادگان، صبر و شکیبایی به خرج دهید که مرگ چیزی جز پل نیست که شما را از سختی و رنج عبور می‌دهد و به بهشت پهناور و نعمت‌های همیشگی می‌رساند.

مرگ پلی است که این گروه مؤمن را به بهشتشان می‌رساند و آن گروه کافر را به جهنمشان؛ آری،

نه دروغ شنیده‌ام و نه دروغ می‌گویم» (نجمی، ۱۳۷۰: ۱۸۲).

سازماندهی: در تأیید وجود نوعی سازماندهی در حرکت امام حسین (ع) لازم است به این نکته

اشاره شود که امام در آستانه عزیمت از مدینه به کربلا آشکارا به دو بخش از مبارزه خود اشاره می‌کند که یکی بخش شهادت (عملیات نظامی) و دیگری بخش اسارت (عملیات فرهنگی) خواندن اوست.

هم‌چنین برنامه‌ها را به کوتاه مدت شامل "اقدامات و پیش‌بینی حوادث احتمالی در منازل طی شده" و برنامه بلندمدت که شامل "اسارت فرزندان و خاندانش می‌شد" تقسیم نموده بود (حمیدی زاده، ۱۳۸۱: ۳۵۲).

سابقه پژوهش

پژوهش‌های گوناگونی در زمینه رهبری در اسلام با موضوع امام حسین (ع) انجام شده است که ذیلاً به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- جلوه‌های مدیریت در حرکت امام حسین (ع): در این مقاله مجموعه آموزه‌های مدیریت و رهبری نهضت عاشورا در سه سطح اساسی تبیین شده است: در سطح جذب و هدایت نیروها و اصحاب از مدینه تا کربلا، در سطح هدایت و بیداری جامعه اسلامی و در سطح هدایت جامعه جهانی. در این مقاله نویسنده با ارائه شواهد تاریخی جلوه‌های مدیریت امام در زمینه تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، سازماندهی، هماهنگی و رهبری را بیان کرده است (حمیدی‌زاده، ۱۳۸۱: ۳۶۰-۳۳۳).

- رهبری در فرهنگ اسلامی از دیدگاه شهید مطهری (ره): در این مقاله نویسنده در ابتدا به تعریف، بیان خاستگاه، ضرورت، اصول، شرایط و روش رهبری از دیدگاه استاد مطهری (ره) می‌پردازد و در نهایت رهبری را مترادف «رشد» و «ارشاد» معرفی می‌کند (قوامی، ۱۳۸۳: ۱۷۴ - ۱۵۴).

- درامدی بر الگوهای مدیریتی امام حسین (ع): این مقاله به بررسی تطبیقی بعضی از موضوعات مهم مدیریت علمی با بعضی از ویژگیها و صفات امام حسین (ع) پرداخته است. نویسنده پس از معرفی فرایند مدیریت از هرسی و لانچارد به بیان مباحث تطبیقی حوزه‌های برنامه‌ریزی، سازماندهی، انگیزش، کنترل، نظریه سلسله مراتب نیازهای مزلو، آموزش منابع انسانی و... می‌پردازد (کوشکی، ۱۳۸۱: ۹۸ - ۸۱).

- الگوی روابط عزت‌مدار با تأکید بر سیره امام حسین (ع): در این اثر نگارندگان در پی تبیین

جایگاه عزت و عزت‌مداری در نهضت تربیتی عاشورا هستند. این مقاله به شیوه تحلیلی به بررسی عزت‌مداری در سیره امام حسین (ع) در جریان واقعه عاشورا پرداخته و به این نتایج دست یافته که سیره امام (ع) بویژه در واقعه کربلا، الگویی کامل و جامع در زمینه عزت‌مداری و تقویت نفس است و در مکتب ایشان تعاملات انسانی اعم از تعاملات فردی و اجتماعی بر مبنای عزت شکل می‌گیرد (بدیعیان گورتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۴-۷).

پژوهشها و آثار دیگری در این زمینه هست که می‌توان به «مطالعه و بررسی استراتژی پیشوایان دین در ارتباط با مدیریت سیاسی جامعه» (کاظم‌پور، ۱۳۸۸) و «طراحی الگوی رهبری در اسلام و اعتباربخشی آن» (شفیعی، ۱۳۹۳) اشاره کرد.

شایان ذکر است که در میان پژوهشها هیچ یک به طور خاص به بحث رهبری امام حسین (ع) نپرداخته است. حتی میان مقالاتی که در مورد امام حسین (ع) و در حوزه مدیریت نگاشته شده است با مقوله رهبری امام ارتباطی ندارد و البته رویکردی تهذیبی مدنظر بوده که رفتار و گفتار امام با مقولات مدیریتی تطبیق داده شده است. این پژوهش در پی ارائه اثری در حوزه رهبری و درباره واقعه عاشورا و با رویکردی تأسیسی است که در آثار موجود سابقه ندارد.

روش پژوهش

پژوهش بر اساس نوع هدف، بنیادی^۱ و به لحاظ روش، توصیفی - کیفی^۲ و شیوه گردآوری داده‌ها بررسی اسناد و مدارک و دارای رویکرد استقرایی است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و شناسایی الگو از شیوه تحلیل مضمون استفاده می‌شود.

تحلیل مضمون شامل جستجو در جهت یافتن مضمونی است که در سراسر داده‌های ما تکرار شده است (پونام و داورا^۳، ۲۰۱۳: ۱۳). این روش فرایند تحلیل داده‌های متنی است که داده‌های پراکنده و گوناگون را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک^۴، ۲۰۰۶: ۶). محقق در تحلیل مضمون با دستکاری چندباره داده‌ها، باید به حسّی در مورد آنها دست پیدا

1 - Basic/fundamental pure research

2 - Descriptive

3 - Ponnam & Dawra

4 - Braun & Clarke

کند (الهو جیلان^۱، ۲۰۱۲: ۴۳). پژوهشگر پس از اینکه چندین بار داده‌های کیفی را مرور، و نسبت به آن تسلط پیدا کرد، داده‌های کیفی را که بیشترین غنا را در موضوع پژوهش دارد، مشخص می‌کند؛ پس از آن، پژوهشگر داده‌های کیفی انتخاب شده را شناسه‌گذاری می‌کند (استراوس^۲، ۱۹۸۷: ۳).

پس از پایان مرحله شناسه‌گذاری، برای هر یک از آنها یک برچسب^۳ انتخاب می‌کند؛ پس از این مرحله مضمونهای فرعی به دست می‌آید. مضمونهای فرعی در واقع همان برچسبهای انتخاب شده است. مرحله پایانی تحلیل مضمون به دست آوردن مضمونهای اصلی است. مضمونهای اصلی از ترکیب مضمونهای فرعی به دست می‌آید.

روایی و پایایی

مایلز و هابرمن معتقدند که روایی مضمونها در مرحله اول و آخر تجزیه و تحلیل داده‌ها ضروری است. بررسی امکان اطمینان مضامین، پس از بازخورها روش خوبی به منظور کسب اطمینان از روایی داشتن شناسه‌ها است. در دهه ۱۹۸۰ گوبا و لینکلن^۴ مفهوم «امکان اعتماد»^۵ را معیار جایگزینی روایی و پایایی مطرح کردند تا به کمک آن دقت علمی را در پژوهش کیفی مورد ارزیابی قرار دهند (دانایی فرد و مظفری، ۱۳۸۷: ۱۴۷).

متأسفانه در پژوهشهای کیفی با نداشتن ابزارهای تجزیه و تحلیل داده‌ها روبه‌رو هستیم. در تحقیق کیفی به ابزارهای پیچیده‌تری برای تحلیل داده‌های کیفی نیاز داریم (استرلینگ^۶، ۲۰۰۱: ۳۸۵). نرم‌افزارهای رایانه‌ای در توسعه کاربرد تحلیل مضمون در پژوهشهای کیفی نقش بسزایی دارد و پژوهشگران با سرعت و دقت بیشتر و زمان کمتری، پژوهش را انجام می‌دهند. استفاده از NVivo به دلیل افزایش شفافیت و امکان تکرارپذیری پژوهش به نوعی اعتبار و مقبولیت آن افزایش می‌یابد (ذوالفقاریان و لطیفی، ۱۳۹۰: ۵۸).

به منظور استخراج الگوی رهبری امام حسین(ع) در قیام عاشورا، منابع زیر مورد واکاوی عمیق قرار گرفت که با مشورت یکی از استادان گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه انتخاب شده

-
- 1 - Alhojailan
  - 2 - Strauss
  - 3 - Label
  - 4 - Guba & Lincoln
  - 5 - Trustworthiness
  - 6 - Stirling

است.

جدول ۱: منابع مورد استفاده در پژوهش

ردیف	نام اثر	نویسنده	ردیف	نام اثر	نویسنده
۱	لهوف	سید بن طاووس	۷	الارشاد	شیخ مفید
۲	نفس المهموم	شیخ عباس قمی	۸	وقعه الطف	ابی مخنف کوفی
۳	تاریخ طبری	طبری	۹	طبقات الکبری	ابن سعد واقدی
۴	سخنان حسین بن علی (ع) از مدینه تا کربلا	سید صادق نجمی	۱۰	فرهنگ جامع سخنان امام حسین (ع)	پژوهشکده باقرالعلوم (ع)
۵	مقتل مرقم	سید عبدالرزاق مرقم	۱۱	مثیر الاحزان	ابن نما حلی
۶	مقتل الحسین (ع)	خوارزمی	۱۲	الفتوح	ابن اعثم کوفی

تجزیه و تحلیل داده‌ها

فرایند تحلیل داده‌های کیفی شامل چهار مرحله است: آماده‌سازی، آشنا شدن، شناسه‌گذاری و به دست آمدن مضامین اصلی (گل‌وردی، ۱۳۹۳: ۹۵).

در اولین مرحله از تحلیل داده‌ها، ابتدا منابع مورد نظر در حوزه پژوهش در نرم‌افزار NVivo بارگذاری می‌شود؛ پس از آماده‌سازی منابع، مراحل دوم و سوم تحلیل نیز با هم انجام می‌شود؛ یعنی منابع گوناگون پژوهش بارها مطالعه و مطالب و بندهایی انتخاب می‌شود که به نوعی می‌تواند پاسخگوی سؤال پژوهش باشد و به آنها یک چسب خاصی اختصاص داده می‌شود. در پایان برچسب‌زنی و شناسه‌گذاری به صورت اولیه و ابتدایی ۷۳ شناسه از منابع مشخص شد. سپس این شناسه‌ها در معرض قضاوت چهار نفر از کارشناسان قرار گرفت که مشخصات آنان در جدول ذیل آمده است.

جدول ۲: کارشناسانی که برای بازبینی شناسه‌ها از آنان نظرسنجی شد.

سطح تحصیلات	تخصص
استاد دانشگاه تهران	مدیریت و برنامه‌ریزی
استادیار دانشگاه تهران	خط‌مشی‌گذاری
دانشجوی دکتری دانشگاه تهران	خط‌مشی‌گذاری
دانش آموخته دانشگاه امام صادق (ع) و عضو مرکز رشد دانشگاه	مدیریت جهادی - مدیریت صنعتی

سرانجام پس از بازنگری و حذف شناسه‌های موازی و تکراری و ادغام شناسه‌های مشابه، ۵۶ شناسه مرتبط با الگوی رهبری امام حسین (ع) مشخص شد.

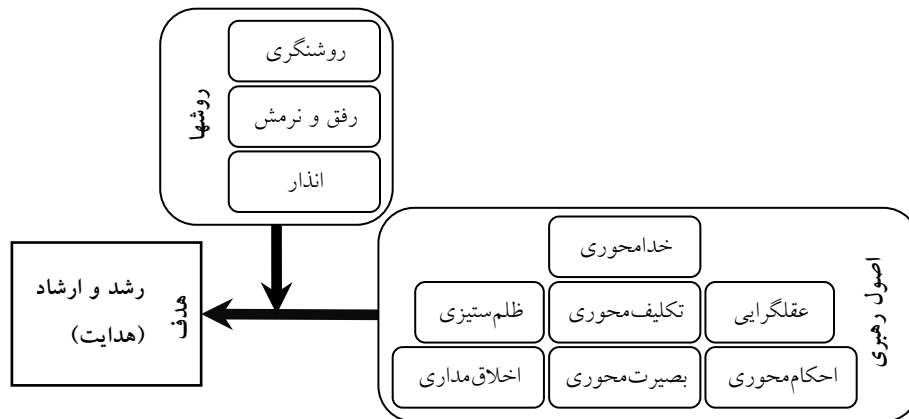
یافته‌های پژوهش

پژوهشگران، شناسه‌هایی را که بیشترین قرابت معنایی و مفهومی دارند، کنار هم قرار دادند و به خلق معانی و واژه‌های جدید پرداختند. در واقع، شناسه‌ها در قالب مضمونهای پایه دسته‌بندی شده است؛ پس از آن مضمونهای سازمان‌دهنده، و در نهایت مضمونهای فراگیر الگوی رهبری امام حسین (ع) استخراج شد که به طور خلاصه در جدول ذیل آورده شده است:

جدول ۳: مضمونها در الگوی رهبری امام حسین (ع)

ردیف	مضمونهای پایه	مضمونهای سازمان‌دهنده	مضمونهای فراگیر
۱	تلاش برای هدایت شدن افراد (رشد و ارشاد)	تلاش برای هدایت افراد یا رشد و ارشاد	هدف
۲	سیاست تهاجمی، ظلم‌ستیزی و عزت‌مداری، غیرت، شجاعت، دفاع از حقوق محرومان	ظلم‌ستیزی	اصول
۳	دعا و مناجات، توکل	خدایم‌محوری	
۴	مروت و جوانمردی، عفو و بخشش، وفای به عهد	اخلاق‌مداری	
۵	پابندی به احکام دین	احکام‌محوری	
۶	آینده‌نگری، تدبیر، منابع انسانی، توجه به نقش اطلاعات	عقلگرایی	
۷	عمل بر مبنای تکلیف	تکلیف‌محوری	
۸	وسعت بخشیدن به گستره دید افراد برای انتخاب آگاهانه هدف	بصیرت‌محوری	
۹	آگاه‌سازی دشمن، روشننگری افکار عمومی، آگاه‌سازی اطرافیان	روشننگری	روشها
۱۰	نهیب زدن، اتمام حجت، معجزه	انذار	
۱۱	نصیحت و خیرخواهی، رابطه عاطفی با یاران	رفق و نرمش	

با توجه به جدول، الگوی رهبری امام حسین (ع) را می‌توان به این شکل ارائه کرد:

نمودار ۱: الگوی رهبری امام حسین (ع) در قیام عاشورا (از مدینه تا کربلا)، محقق ساخته - ۱۳۹۳

با توجه به جدول مضمونها و با نظر به الگو، بخشهای مختلف الگوی رهبری امام حسین (ع) به شرح ذیل است. در ابتدا به شرح اصول رهبری امام پرداخته می‌شود:
 - خدایمحوری: خدایمحوری یکی از اصول رهبری امام است که شاید بتوان در نگاهی کلانتر، دیگر اصول را ذیل آن جمع کرد. در زیر به نمونه‌ای از نقش دعا و مناجات در رهبری امام در صحنه نبرد اشاره شده است:

«پروردگارا در تمام پیشامدهای ناگوار، پشتیبان منی و در هر سختی به تو آرزومندم و تو در هر پیشامدی که برای من اتفاق می‌افتد، یار و یاور منی و اطمینان من به توست...» (مفید، ۱۳۸۸: ۴۴۷).

- ظلم‌ستیزی: یکی از اصول رهبری امام، که اساس قیام ایشان را تشکیل می‌داد و خود دارای مضمونهای فرعی چون سیاست تهاجمی، غیرت، شجاعت و دفاع از حق محرومان است. بیانی از حضرت اباعبدالله (ع) در این مورد:

هرگز با یزید بیعت نکنم، بلکه به سنت جدّ خویش محمد مصطفی (ص) و سیرت پدر خویش علی مرتضی (ع) خواهم رفت (کوفی، ۱۳۷۲: ۸۳۵).

- اخلاق‌مداری: امام در حساسترین موقعیت‌ها و تحت سنگینترین فشارها اخلاق را فراموش نکردند؛ حتی در برابر دشمنان خود. آب دادن به حر و سپاهیان و حتی مرکبهای آنها، مروت و جوانمردی امام را در مقابل دشمن نشان می‌دهد (مفید، ۱۳۸۸: ۴۲۶).

- احکام‌محوری: امام احکام الهی را فراموش نکرد؛ حتی در وضعیت سخت جنگ. نمونه برجسته و معروف این اصل، برپایی نماز توسط ایشان و یاران باوفایش در ظهر عاشورا و در صحنه سنگین کارزار است (مفید، ۱۳۸۸: ۴۲۷).

- عقل‌گرایی: این اصل مضمونهای فرعی دیگری چون تدبیر و برنامه‌ریزی، آینده‌نگری، توجه به نقش اطلاعات و مسائل مربوط به منابع انسانی دارد. برخلاف فضای احساسی، که پیرامون شخصیت امام و واقعه عاشورا هست، حرکت ایشان سرشار از تعقل و واقع‌نگری است به طوری که تنها مضمون "تدبیر" بیشترین تکرار را بین شناسه‌ها به خود اختصاص داد. نمونه‌ای از این اصل در تدبیر و ذکاوت امام در استقرار خيام و آرایش جنگی نیروها قابل مشاهده است (طبری، ۱۳۸۵: ۳۰۲۰).

- تکلیف‌محوری: ابزار مخالفت بسیاری از کسان چون محمد حنفیه و ابن عباس، سختیهای جانفرسای جنگ و... است که هیچ کدام امام را از تکلیف الهی‌اش باز نداشت.

امام در جواب ام‌سلمه: مادر جان! من می‌دانم که به ظلم و عدوان کشته خواهم شد. خدای عزوجل می‌خواهد که حرم و جمع مرا پراکنده و سرگردان ببیند و اطفال مرا کشته یا اسیر ببیند در حالی که آنها کمک می‌خواهند و کسی آنها را یاری نمی‌کند (مقرم، ۱۳۸۱: ۵۶).

- بصیرت‌محوری: بصیرت‌دهی و ایجاد بصیرت بین یاران و حتی نیروهای عادی دشمن (نه سران و فرماندهان سپاه کفر) در رهبری امام نقش پررنگی دارد. ایشان در انتخاب آگاهانه هدف و ایجاد وسعت در دید افراد بسیار تلاش می‌کند. شاهد این موضوع اختیار دادن به اصحاب برای خارج شدن از صحنه جنگ در شب عاشورا است. در تعریف داتری و ریکس از رهبری نیز به این موضوع اشاره شده است که پیروان باید علاقه‌مندانه هدفها را انتخاب کنند (ساعت‌چی و عزیزپور شویی، ۱۳۸۴: ۲).

پس از بیان اصول به بیان روشهای امام حسین(ع) در واقعه عاشورا پرداخته می‌شود:

- روشنگری: بدون شک، اصلی‌ترین روش امام در جریان قیام عاشورا روشنگری است.

آن حضرت در آخر نامه، مردم را به این جمله توجه داد: «به جان خودم سوگند، پیشوا کسی

است که مطابق با دستور کتاب خدا رفتار، و بر مردم حکومت کند و عدل و داد را در میان افراد رواج دهد و خود هم بدین حق، متدین و پایبند باشد و خود را مطیع و فرمانبردار خدا بداند والسلام» (مفید، ۱۳۸۸: ۳۸۱).

امام علاوه بر روشنگری، دو روش دیگر را، که به نوعی در مقابل یکدیگر است، مورد استفاده قرار داد که مورد اول در برابر یاران و نزدیکان ایشان و مورد دوم در برابر دشمنان بود:

- رفق و نرمش: حسین در حالی که مسلم بن عوسجه هنوز رمقی داشت به بالین او آمد و برای وی آموزش خواست و این آیه را خواند: از مردان راستگو و وفادار، برخیشان در گذشتند و بعضی هنوز در انتظار مرگند و تغییر و تبدیلی در کار ندادند (مفید، ۱۳۸۸: ۴۵۶).

- انذار: سپس حسین علیه السلام فریاد برآورد: "آیا دادرسی نیست که برای رضای خدا بداد ما برسد؟ آیا دفاع کننده‌ای نیست که از حرم رسول خدا دفاع کند؟" ... که حر در این لحظه به امام پیوست (سیدبن طاووس، ۱۴۱۴ق: ۱۴۲).

سرانجام به هدف قیام امام توجه می‌شود که رشد و ارشاد است:

چون مکه از تاریخ حرکت حسین (ع)، که اواخر رجب بود، کم کم محل اجتماع حجاج و مسلمانان شهرهای دور اسلامی می‌شد و باید امام به همه مردم و همه مسلمانان، مقاصد خویش را بفهماند و دعوت اصلاحی خود را تبلیغ کند و با وضع کنترلی که بنی‌امیه فراهم کرده بودند، این مقصود جز در مکه و در موسم حج میسر نبود، امام به مکه مسافرت کرد و تا هشتم ذیحجه، که همه مسافران اطراف در آنجا جمع‌آوری می‌شوند در آنجا ماند تا دعوت اصلاحی خود را به همه مردم برساند و... (قمی، ۱۳۸۴: ۷۶).

در توضیح این الگو باید گفت همان طور که پیداست، هدف امام از رهبری تنها هدایت افراد به سوی خدا است. از هدایت با عناوین رشد و ارشاد نیز می‌توان یاد کرد. رشد در مورد اصحاب امام معنا پیدا می‌کند؛ چون یاران امام در راه حق هستند و تلاش امام برای ایشان در راستای رشد است؛ ولی ارشاد در مورد دشمنان معنا پیدا می‌کند؛ چرا که اصلاً ایشان در مسیر مقابل امام قرار دارند.

روشها نیز که خود به سه دسته تقسیم می‌شود، راه‌های امام برای هدایت افراد است. در توضیح قسمت آخر الگو، که اصلیتین بخش آن و پاسخ سؤالات اصلی تحقیق به شمار می‌رود، اصول رهبری امام منعکس شده است. در واقع این اصول در تمامی موقعیت‌ها بر رهبری

امام و روشهای ایشان سایه افکنده است. بیان این مطلب حائز اهمیت است که این عوامل بر اساس منابع تحقیق و بر مبنای دیدگاه پژوهشگران استخراج شده است.

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف ارائه الگوی رهبری امام حسین (ع) در قیام عاشورا انجام شد. دستاورد و توسعه نظری این پژوهش این است که برای اولین بار الگوی رهبری امام حسین (ع) در قیام عاشورا و با رویکردی تأسیسی مورد بررسی قرار گرفت و در انتها الگوی آن مشخص شد. برخی از مواردی را که در این پژوهش تحت عنوان الگوی رهبری امام حسین (ع) به آنها اشاره شد، می توان در ادبیات رهبری یافت؛ مثلاً ذکاوت امام در برنامه ریزی و تدبیر را می توان در قالب "رویکرد ویژگیهای مشخص" در نظر گرفت یا بصیرت دهی امام را می توان ذیل عنوان "وسعت بخشیدن به گستره و میدان دید افراد" آورد که ریچارد بوید^۱ آن را از مهارتهای رهبران نسل جدید معرفی می کند.

تمامی ابعاد رهبری امام حسین (ع) را نمی توان در قالب تعاریفات، نظریه ها و مطالعات رهبری یافت که در حال حاضر موجود است؛ به طور مثال هدف رهبری امام یعنی هدایت و رشد و ارشاد افراد را شاید نتوان در هیچ یک از نظریات یافت که البته این ناشی از تفاوت در جهان بینی نظریه پردازان مدیریت با رهبری الهی چون امام حسین (ع) است که عموماً خاستگاه آنها در مغرب زمین است.

روشهای امام برای هدایت افراد نیز کاملاً در جهت هدف ایشان تعریف شده است؛ به طور مثال روشنگری در رهبری امام نقش بسیار پررنگی ایفا می کند. روشنگری امام، تمام مخاطبان ایشان را شامل می شود. مخاطبانی از دشمنان در صحنه کربلا گرفته تا مردم تمام دوران پس از حیات مادی امام! ایشان با سخنرانیهای فراوان، اتمام حجتها، نصیحتها و... در هدایت افراد سعی دارند؛ البته رفتن به سوی حق با انتخابی علاقه مندانه و آگاهانه. در واقع انتخابی از سر بصیرت و نه از سر هیجانات و تبلیغات و احساسات و از سر ناچاری. بصیرت دهی به افراد (اعم از خودیها، دشمن و

حتی افرادی غیر از این دو دسته) از مواردی است که امام بشدت بر آن اصرار دارند. با توجه به اهمیت موضوع رهبری و با توجه به برخی از محدودیتها پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران علاقه‌مند، الگوی نهایی پژوهش را پس از جرح و تعدیل به عنوان الگویی برگرفته از رفتار، گفتار و مرام امام حسین (ع) در حوزه رهبری گسترش و توسعه دهند و زوایای مختلف آن را بررسی و جستجو کنند.

منابع فارسی

- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۰). اخلاق کارگزاران. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- حلی، ابن‌نما (۱۳۸۰). در سوگ امیر آزادی (ترجمه مشیرالاحزان). (ع). ترجمه علی کرمی. قم: حاذق.
- حمیدی‌زاده، بهرام (۱۳۸۱). جلوه‌های مدیریت در حرکت امام حسین (ع). حکومت اسلامی. ش ۲۶: ۳۳۳ تا ۳۶۰.
- خنیفر، حسین (۱۳۸۴). تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب. مدیریت فرهنگ سازمانی. دوره ۳. ش ۳: ۱۵۱ تا ۲۰۲.
- دانایی‌فرد، حسن؛ مظفری، زینب (۱۳۸۷). ارتقاء روایی و پایایی در پژوهش‌های کیفی مدیریتی: تأملی بر استراتژی‌های ممیزی پژوهشی. پژوهش‌های مدیریت. س ۱. ش ۱: ۱۳۱ تا ۱۶۲.
- ذوالفقاریان، محمدرضا؛ لطیفی، میثم (۱۳۹۰). نظریه‌پردازی داده‌بنیاد با نرم‌افزار NVivo 8. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- زروندی رحمانی، نفیسه (بی‌تا). مدیریت عزت‌مند امام حسین (ع) در پرتو آیات قرآنی. بینات. س ۱۶. ش ۴: ۱۰۷ تا ۱۲۲.
- ساعت‌چی، محمود؛ عزیزپور شویی، علی‌اکبر (۱۳۸۴، تیر). طراحی الگوی رهبری اثربخش دانشگاهی. دو ماهنامه علمی - پژوهشی دانشور رفتار (دانشگاه شاهد). ش ۱۱: ۱ تا ۱۸.
- سعدآبادی، حسن (۱۳۸۹). طراحی الگوی رهبری معنوی بر اساس ارزش‌های اسلامی (با تکیه بر ویژگیهای فرماندهان شهید دفاع مقدس). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق (ع).
- سیدبن طاووس (۱۴۱۴ق). اللهوف علی قتلی الطفوف. تدوین شیخ فارس تبریزیان. تهران: دارالاسوه للطباعه و النشر.
- سیدجوادین، سیدرضا؛ جلیلیان، حسین (۱۳۹۳). تئوری‌های مدیریت پیشرفته. تهران: نگاه دانش.
- شریفی، محمود (۱۳۸۲). فرهنگ جامع سخنان امام حسین (ع). ترجمه علی مؤیدی. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر. شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- شفیعی، عباس و همکاران (۱۳۸۵). رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی. زیر نظر دکتر حسن میرزایی اهرنجانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم.

- شفیعی، عباس (۱۳۹۳). طراحی الگوی رهبری در اسلام و اعتباربخشی آن. پایان نامه دکتری. پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- صادقی، مصطفی (۱۳۸۸). شرح غم حسین (ع). ترجمه مقتل خوارزمی. قم: انتشارات جمکران.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۵). تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک). ج ۷. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: انتشارات اساطیر.
- قاسمی، بهروز (۱۳۸۲). تئوری‌های رفتار سازمانی. تهران: انتشارات هیات.
- قعی، شیخ عباس (۱۳۸۴). در کربلا چه گذشت؟ (ترجمه نفس المهموم). ج بیستم. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.
- قوامی، سید صمصام‌الدین (۱۳۸۳). رهبری در فرهنگ اسلامی از دیدگاه شهید مطهری (ره). حکومت اسلامی. ش ۳۱: ۱۵۴ تا ۱۷۴.
- کاتب واقدی، ابن سعد (بی تا). طبقات الکبری. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. تهران: فرهنگ و اندیشه.
- کاظم‌پور، علیرضا (۱۳۸۸). مطالعه و بررسی استراتژی پیشوایان دین در ارتباط با مدیریت سیاسی جامعه، (مطالعه موردی: استراتژی‌های نهضت عاشورا). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته مدیریت اجرایی (استراتژیک) پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- کریتنر، رابرت؛ کینیک، آنجلو (۱۳۸۴). مدیریت رفتار سازمانی. ترجمه علی‌اکبر فرهنگی و حسین صفرزاده. تهران: پیام پویا.
- کوشکی، نظرعلی (۱۳۸۱). درآمدی بر الگوهای مدیریتی امام حسین (ع). مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. ش ۱۶: ۸۱ تا ۹۸.
- کوفی، ابن اعثم (۱۳۷۲). الفتوح. ترجمه مستوفی هروی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- کوفی، ابی‌مخنف (۱۳۸۰). وقعه‌الطف (نخستین گزارش مستند از نهضت عاشورا). تدوین محمد هادی یوسفی غروی. ترجمه جواد سلیمانی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- گل‌وردی، مهدی (۱۳۹۳). شناسایی عوامل مدیریتی مؤثر بر جانشین‌پروری (مورد مطالعه: مدیران سازمان‌های فرهنگی استان قم). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته مدیریت دولتی گرایش تحول. پردیس فارابی دانشگاه تهران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). امدادهای غیبی در زندگی بشر. ج بیست و سوم. تهران: انتشارات صدرا.
- مقرم، عبدالرزاق (۱۳۸۱). مقتل‌الحسین (ع). ترجمه محمد مهدی عزیزالهی. قم: نوید اسلام.
- مفید، محمد بن محمد (۱۳۸۸). الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد. ج ۲. ترجمه امیر خان بلوکی. قم: انتشارات تهذیب.
- نجمی، محمدصادق (۱۳۷۰). سخنان حسین بن علی (ع) از مدینه تا کربلا. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

نوروزی، رضاعلی؛ بدیعیان، راضیه (۱۳۸۸). الگوی روابط انسانی در تربیت دینی با تأکید بر سیره امام حسین(ع). فصلنامه اندیشه دینی. ش ۳۳: ۹۱ تا ۱۰۸.
 وفا، جعفر (۱۳۹۱). اصول مدیریت در قرآن. حصون. ش ۳۵: ۲۰ تا ۳۴.

منابع انگلیسی

- Alhojailan, M. I0 (2012). **THEMATIC ANALYSIS: A CRITICAL REVIEW OF ITS PROCESS AND EVALUATION** .West East Journal of Social Sciences, 1 (1), 39-47.
- Braun, V & .Clarke, V. (2006). **Using thematic analysis in psychology** .Qualitative Research in Psychology, 3 (2), 77-101. doi:10.1191/1478088706qp063oa
- Ponnam, A & .Dawra, J. (2013). **Discerning product benefits through visual thematic analysis** .Journal of Product & Brand Management, 22 (1), 30-39. doi:10.1108/10610421311298669
- Strauss, A. L. (1987). **An Introduction to Codes and Coding** .Qualitative Analysis for Social Scientists, 58-27.
- Stirling, J. a. (2001). **Thematic networks: an analytic tool for qualitative research**. Qualitative Research, 385-405.

